

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-26>

ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ У ЇЇ ГЛИБИННІЙ СУТНОСТІ

Яценко Тамара Семенівна,

академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології та соціальної психології

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID ID: 0000-0002-1996-661X

Галушко Любов Ярославівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID ID: 0000-0001-6323-5307

Стаття презентує метод АСПП в його можливостях об'єктивувати вплив архаїчного спадку людства на психіку сучасної людини. Дослідження, відповідно до теми статті, спирається на функціональну оптимальність групового методу «Активне соціально-психологічне пізнання психіки», започаткованого Т. С. Яценко ще у вісімдесятих роках і який успішно розвивається в Україні вже півстоліття. Зміст статті розкриває провідні положення психодинамічної парадигми Т. С. Яценко, ґрунтується на науково-дослідних працях, зокрема захищених дисертаціях сорока дев'яти її учнів. Психоаналітичний підхід до розуміння феномену психіки, якого ми дотримуємось, як і незмінно вивчаємо та вдосконалюємо, засвідчує результативність саме групової форми глибинного пізнання психіки, включно з архаїчним спадком. Метод АСПП відзначається спроможністю каталізації проявів архаїчного спадку людства у сферу спостереження. За вказаних умов, посилюється значущість тематичних малюнків завдяки створеній нами емпіричній платформі завдяки тематичній візуалізації. Наголошується, що опредметнення психіки таким чином сприяє її адекватному пізнанню. Вказане пробуджує увагу до нової, візуалізованої форми інформування змісту психіки за умови уникнення обмеженості словом. Доведено ефективність застосування тематичних психомалюнків у груповій практиці активного-соціально-психологічного пізнання (АСПП) для пізнання психіки суб'єкта. Аргументовано, що через психомалюнки проявляється довербальний період становлення психіки людства. Обґрунтовано спроможність методу АСПП сутнісно підвищувати кваліфікацію психологів, через власне проходження психокорекційної практики у групах АСПП.

Ключові слова: активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), архаїчний спадок, глибинне пізнання, тематичні психомалюнки, принцип реальності, засоби опредметнення психіки, тематично-малюнкова самопрезентація.

Yatsenko Tamara, Halushko Liubov. Specifics of understanding the psyche in its depth

The article presents the method of Active Socio-Psychological Cognition (ASPC) in its capacity to objectify the impact of humanity's archaic heritage on the psyche of modern individuals. The study relies on the functional optimality of the group method "Active Socio-Psychological Cognition of the Psyche," initiated by T. S. Yatsenko in the 1980s and successfully developed in Ukraine for over half a century. The content highlights the key principles of Yatsenko's psychodynamic paradigm, grounded in numerous research works, including 49 defended dissertations of her students. The psychoanalytic approach to understanding the psyche, continuously studied and refined, confirms the effectiveness of group forms of deep cognition, including the dimension of the archaic legacy. ASPC is distinguished by its ability to catalyze manifestations of this legacy into the field of observation. Under such conditions, thematic drawings gain greater significance, supported by an empirical platform of thematic visualization. This objectification of the psyche promotes its adequate comprehension and introduces a novel, visualized mode of conveying its content beyond the limits of verbal expression. The study proves the effectiveness of thematic psychodrawings in ASPC group practice for the exploration of the subject's psyche. It is argued that

psychodrawings reveal the preverbal stage of human psychic development. Furthermore, ASPC demonstrates the potential to substantially enhance psychologists' professional qualifications through direct involvement in group psychocorrective practice.

Key words: *active socio-psychological cognition (ASPC), archaic heritage, deep cognition, thematic psychodrawings, reality principle, objectification of the psyche, thematic-drawing self-presentation.*

Вступ

Пізнання психіки у її глибинній сутності зорієнтоване на актуальність проблеми вдосконалення методів пізнання «феномену психічного» в його цілісності («свідоме / несвідоме»). Найбільшу увагу зосереджено на функціонуванні групового методу «Активне соціально-психологічне пізнання» (АСПП) [1]. Вищевказана проблема до цього часу зберігає актуальність у зв'язку з можливостями вдосконалення групового методу АСПП, спроможного об'єктивувати у сферу спостереження особистісні проблеми психіки його учасників. Вказане стимулює наші зусилля, спрямовані на вдосконалення як психодинамічної теорії, так і відповідної практики АСПП. Тому останнім часом ми зосередили увагу на генезі архаїчного періоду становлення людства.

Матеріали та метод

Групова практика АСПП, яка відзначається використанням тематичних психомалюнків у пізнанні психіки, пробуджує увагу до можливостей візуалізованого об'єктивування змісту психіки, що долає обмеженість її пізнання лише словом [10]. Орієнтованість психологів на *verbum*, що було задано З. Фрейдом, нівелювала погляди психологів у дословесному періоді розвитку людства [6]. Розроблений нами груповий метод АСПП не обмежується поглядом на цілісність психіки лише через *verbum* (слово), в контексті динаміки двох сфер – «свідоме / несвідоме», на чому зцентрувалась увага З. Фрейда. Метод АСПП зпрогресував у вирішенні проблем адекватності розуміння та пізнання сутності психічного в його цілісності і не лише «по вертикалі» (онтогенез), а й «по горизонталі» (філогенез). Останнє є актуальним, бо З. Фрейд спирався у пізнанні психіки лише на *verbum* (слово), що не потребувало уваги до генези становлення феномену «психічного».

Багаторічний досвід засвідчує необхідність опредметнення психіки через тематичні психомалюнки [6; 8]. Саме вказані передумови опредметнення психіки сприяють її адекватному пізнанню. Наукові пошуки здійснювались нами за умов об'єктивування емпіричного матеріалу у сферу спостереження, чому сприяє тематично-малюнкова самопрезентація учасників АСПП [1; 7]. Метод активного соціально-психологічного пізнання спроможний дослідно підтвердити факт дієвості архаїчного спадку у становленні людства, активність якого не була першопочатково підкорена «принципу реальності», як і не володіла можливостями об'єктивування через слово. Останнє обумовило наше розуміння значущості тематичних психомалюнків у пізнанні психіки, які створюють передумови можливостей презентації цілісності психіки у сферу спостереження [1].

Результати

Людство впродовж свого психологічного розвитку відзначається прогресуванням сфери свідомого, що надає вагомості слову та сприяє досягненню людиною власної психіки й розумінню її в інших людей. Розвитку способів розв'язання вищевказаних проблем сутнісно сприяла фрейдівська психоаналітична система пізнання [1; 3]. Психоаналіз, започаткований З. Фрейдом, це суто вербальна (словесна) методика, основою якої є спонтанність висловлювань пацієнта (за інструкцією «говори все те, що «приходить» в голову»). Психоаналітична течія стимулювала прогрес у пізнанні психіки завдяки центрованості на спонтанності поведінки особи, що актуалізує активність неусвідомлюваних чинників. З огляду на сказане, стає зрозумілим наш інструментарій пізнання психіки, в якому невід'ємною складовою є психомалюнок, котрий презентує її у сферу спостереження. Ортодоксально-психоаналітичне дослі-

дження З. Фрейда уможливило аналіз сновидінь людей, котрі потребували вербалізації, яка і сприяла їх пізнанню. Він вбачав цінність самоплинних проявів несвідомого у неконтрольованості особою власної активності під час сну.

Психологія в Україні, як засвідчують спостереження, донині переважно відзначається академізмом, котрий до цих пір суміжний із формалізованістю тестових методик пізнання психіки, що ускладнює спроможність актуалізації сфери несвідомого, котре непідлегле тестовим дослідженням. Останнє обумовлює факт того, що дослідник не володіє можливістю пізнання психіки в її цілісності. Ми впевнені, що вищевказане порушує адекватність розуміння феномену психічного.

У радянський період розвитку суспільства проблеми практичної психології навіть не ставились (їх як не існувало). Більше того, якщо вони і виникали, то сприймалися поза форматом постановки, як і розв'язання наукових проблем. Психологічна освіта довгий час відзначалась розумінням «феномену психічного» крізь призму його підлеглості прокомуністичним гаслам, як і відповідним цінностям [7]. При цьому результати наукових досліджень (включаючи й дисертаційні) «усереднювались» кількісними показниками.

Розвиток практичної психології до цих пір відчуває байдужість «академістів» до пізнання психіки в її цілісності («свідоме / несвідоме»). Вони обмежені в розумінні психіки лише свідомим. Тому спостерігається засилля «тестових методик», котрі нездатні дослідно об'єктивувати несвідоме, що ускладнює пізнання психіки. У зв'язку із тим змістовний аспект досліджень, пов'язаних із практичною психологією, не досягає (в академістів) адекватного сприйняття психологами сутності феномену психічного в його цілісності, з урахуванням наявності функціональної суперечливості сфер «свідомого і несвідомого».

Бар'єри у становленні та розвитку практичної психології в Україні існують здавна і проявляються вони передовсім у академічно-упередженому ставленні психологів до психоаналізу З. Фрейда (котрий в радянські часи був неприйнятним, а в певні періоди – забороненим). Вказана упередженість з боку академічних психологів до психоаналізу існує і до сьогодні. Нерідко стикаємося з позицією психологів: «несвідоме, як не існує», що пригальмовує адекватне розуміння феномену психіки в її цілісності «свідоме / несвідоме» [1].

Психодинамічна теорія розвивається нами уже півстоліття, проте не усі психологи в Україні знайомі з її сутністю (і саме через вищевказані причини). Їм видається, що в обхід несвідомого «життя спокійніше», при «дружбі із свідомим», в котрому вбачають єдине психічне. Розроблений нами метод АСПП базово синхронізується з психоаналізом у сприйнятті та розумінні цілісності психіки в її «свідомій та несвідомій сутності». Практична психологія в Україні (у загальному її розумінні, як і дисциплінарному викладанні у закладах вищої освіти) до цих пір відзначається формалізованістю методик, переважно тестових, що нівелює можливості пізнання індивідуальної неповторності психіки кожної людини. Важливо враховувати й те, що фрейдівський психоаналіз є суто індивідуалізованим, в той час як розроблений нами метод АСПП реалізується у груповій формі, на фоні якої і здійснюється індивідуалізовано-аналітичне пізнання психіки. Особливо звертає увагу засилля у сучасній психології тестових методик, котрі неспроможні охопити цілісно психіку, а значить і торкнутись несвідомої сфери, в бік якої, погляд академічних психологів не повертається. Останнє підтверджує збереженість актуальності пізнання цілісності психіки у глибинному форматі її розуміння.

Останнє є важливим, бо до сьогодні спостерігається превалювання академізму у підході до розуміння психіки прихильниками практичної психології, котрий відзначається ігноруванням цілісності психіки в її неусвідомлюваних параметрах. Це ускладнює адекватність пізнання неусвідомлюваної сфери психіки. Більше того, академісти остерігаються вищевказаного, або ж просто не звертають уваги на факт існування несвідомого. Тому наголошуємо на необхідності практичної допомоги і сучасним практичним психологам, котрим важливо бути обізнаними з психодинамічною теорією, як і пройти групову практику АСПП. Вищевказану прогалину у

функціонуванні Психологічної служби в Україні компенсує розроблений нами метод АСПП, у його спроможності надання допомоги майбутньому психологу, шляхом забезпечення власної особистісної психокорекції, що оптимізує його психіку майбутнього в її неповторності. Вказану прогалину ми намагаємося знівелювати, чому сприяють щонедільні практичні заняття (для усіх бажаючих, впродовж вихідного дня), що сприяє підвищенню кваліфікації психологів.

Метод «Активне соціально-психологічне пізнання» (АСПП), започаткований нами в Україні ще у вісімдесяті роки, передбачає групову форму реалізації. АСПП спирається на психодинамічну теорію, яка розроблена Т. С. Яценко і стала основою її докторської дисертації [8; 10]. Упродовж десятиліть вказаний груповий метод удосконалювся та уточнювався, чому сприяло використання його психологами, як у психокорекційній практиці, так і в науково-дослідних, дисертаційних дослідженнях, котрі підтвердили його результативність, зокрема групову форму його реалізації, в напрямі корекційних можливостей вдосконалення психіки. Багато років апробація групового методу АСПП дозволила розширити можливості його реалізації не лише у малих, а й у великих групах (аудиторіях). Ми переконались у спроможності методу АСПП сутнісно підвищувати кваліфікацію психологів, через власне проходження психокорекційної практики, у групах АСПП, котрі ґрунтуються на психодинамічній теорії [2; 4]. Практику АСПП ми успішно здійснюємо дотепер. Участь у щонедільних психокорекційних заняттях доводить універсальність людської психіки та її індивідуальну неповторність (індивідуалізований психоаналіз проводиться на фоні групи із використанням тематичних психомалюнків). Останнє засвідчує той факт, що психодинамічна теорія, на якій базується метод АСПП, сприяє оптимізації та вдосконаленню професійної підготовки психологів-практиків. Розвиток теоретичних та практичних основ глибинної психокорекції каталізується механізмом – «позитивна дезінтеграція психіки і вторинна її інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта» [1; 2; 4; 5]. Це відкриття Т. С. Яценко дієвості вищевказаного механізму в групах АСПП синхронізується із вдосконаленням та практичною успішністю функціонування вказаного методу.

Розвитку психодинамічної теорії, як і глибинної корекції «Активного соціально-психологічного пізнання психіки» (АСПП), посприяв факт санкціонованості МОН України на впровадження вказаного методу у програмі професійно-психологічної освіти майбутнього психолога [2]. Сама сутність досліджень у групах АСПП базується на засадах первинно-тематично-малюнкового опредметнення власної психіки учасниками із наступним його аналізом у діалогічній взаємодії в системі «Психолог ↔ Респондент».

З огляду на сказане, зрозумілою стає обов'язковість у групах АСПП малюнково-тематичного опредметнення психіки. Через психомалюнки проявляється довербальний період становлення психіки людства, в котрому ще не існувало знайомства з *verbum* (словом). Ми зосередили дослідний погляд на архаїчному (довербальному) спадку людства, котрого не торкнулась «вербалізована система Зігмунда Фрейда». Останньому не вистачило уваги до пізнання особливостей започаткування психіки в архаїчний період у якому ще не був у функціоналі «принцип реальності», а значить і «слово». З огляду на вказане, пізнання розвитку людства до сьогодні потребує дослідного погляду на довербальний період прогресивних змін первісних людей, незнайомих із *verbum* (словом), як і з «принципом реальності». Останнє розкривається у форматі нашої психодинамічної парадигми та підтверджується практикою груп АСПП.

Групова практика АСПП багаторічно доводить результативність використання тематичних психомалюнків у пізнанні психіки. Вказане пробуджує увагу до нової, візуалізованої форми інформування змісту психіки за умови уникнення обмеженості словом. Орієнтованість психологів на *verbum* (слово), задане З. Фрейдом, ускладнювала можливості пізнання прогресу психіки людини у довербальний (дословесний) період, оскільки у його працях переважно досліджується Едіпів комплекс, котрий тримав його у полоні [5; 7].

Ми ж стверджуємо, що в історичному ланцюгу становлення психіки людства були більш ранні (первинні) чинники, віддалені від «турбот Едіпа». Для первісних – пріоритетною була проблема виживання, інші ж клопоти, едіпального характеру, або ще не існували, або ж не могли конкурувати із дилемою: «Бути» чи «не бути?» [7]. Іншими словами проблема життя у його можливостях виживання людини була для неї первинною і незмінно пріоритетною з-поміж інших, включно із «Табу на інцест». Тривалий час під впливом авторитетності вчення З. Фрейда пізнання феномену психіки обходило увагою архаїчний період через його обмеження лише словом, оминаючи візуалізовані засоби. Наш півстолітній досвід доводить, що розуміння «архаїчного спадку людства», поза яким не може бути повноцінного пізнання психіки, зберігає актуальність до сьогодні. Складається враження, що сучасні психологи «приспали» власну допитливість до генези феномену психічного, яка потребує розуміння сутнісно-архаїчних чинників спроможних впливати на формування психіки сучасної людини. Ця проблема актуальною і нині. Останнє пояснює, чому у групах АСПП виконання тематичних психомалюнків – обов'язкове задля оптимізації пізнання психіки учасників психокорекційного процесу.

Публічно щонеділі впродовж повного дня ми проводимо групи АСПП для усіх бажаючих і працюємо з тематичними психомалюнками підготовленими респондентом заздалегідь. Вказане забезпечує пізнання власної психіки учасника психокорекційного процесу контекстно через психоаналіз тематичних психомалюнків; так і забезпечується онтогенетичне розкриття глибинної сутності респондента. Саме тематично-візуалізована презентація психіки через психомалюнок об'єктивує її характеристики через аналіз у процесі діалогічної взаємодії «Психолог ↔ Респондент» [1; 12]. Наші зусилля щодо розвитку психодинамічної теорії мають успіх завдяки відкриттю реальності психіки на які не звернув увагу З. Фрейд, та й не міг це зробити при його інструментальній центрованості на «спонтанності слова». Останнє відсікало увагу психологів до проблеми розвитку психіки людини ще у довербальний період. Провідну роль у вказаному етапі відводилася опредметненню психіки, як засобу її презентації. У групах АСПП саме це слабе місце нівелюється завданням: «Презентуй власну психіку через тематичний психомалюнок» [7; 10; 13].

Вказане, природньо, породжує увагу до запитання: мова первинного людства була пов'язана із словом чи із предметом? Психодинамічна теорія констатує факт того, що «опредметнення психіки» є первинним і обов'язковим у межах АСПП, воно містить інформаційне навантаження. З огляду на сказане, сформулюємо висновок: першорядне значення для прогресу людства мав процес опредметнення власної психіки первісними людьми. Останнє враховується нами у створенні групової взаємодії в системі АСПП. Функціонування груп АСПП базується на опредметненні психіки її учасниками через тематично-малюнкову самопрезентацію. *Багаторічна практика втілення нами методу АСПП у програму професійної підготовки психологів засвідчує можливості об'єктивування (у сферу спостереження) архаїчно успадкованих можливостей людини, котрі проявляються через опредметнення психіки* [9; 11]. Разом із тим важливо розуміти продуктивність передачі інформації у сферу спостереження не лише через опредметнення, а й через співпричетність речей. У групах АСПП йдеться про спроможність учасників до об'єктивування психологічної інформації завдяки самопрезентації (за допомогою тематичних малюнків) здійснюється процес опредметнення власної психіки. Варто зауважити, що співпричетність речей взаємопов'язана із пралогічним мисленням розкритих у працях Леві Брюля [14].

Важливою є увага до пралогічного мислення в якому зміст проявляється через амбівалентність самовідчуттів особи, що природньо сприяє об'єктивуванню через механізм «співпричетності» (рис. 1–4). Психомалюнки спроможні об'єктивувати розщепленість психіки, котра із часом може актуалізувати формування «Чорної діри», що відзначається поглинанням енергії людини.

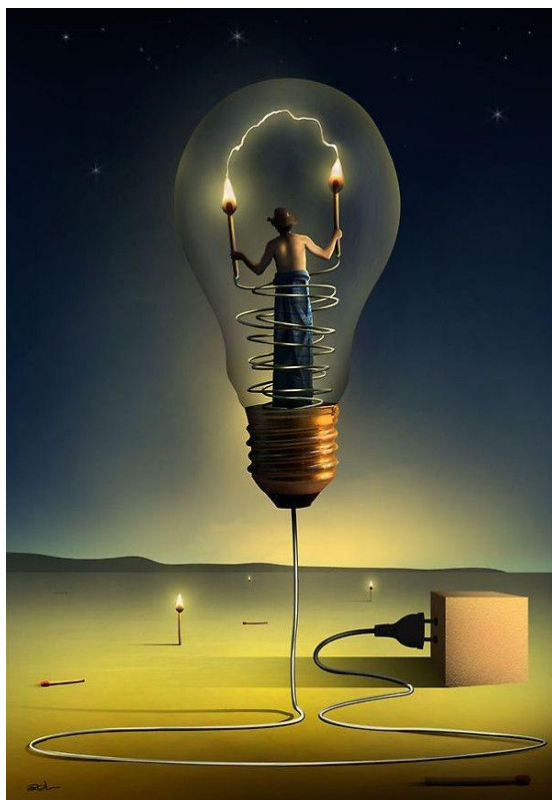

Рис. 1. Назва респондента:
«Жертва собою, щоб іншим було світло»

Рис. 2. Назва респондента:
«Не обираю гроші, як центр. Буду нещаслива»

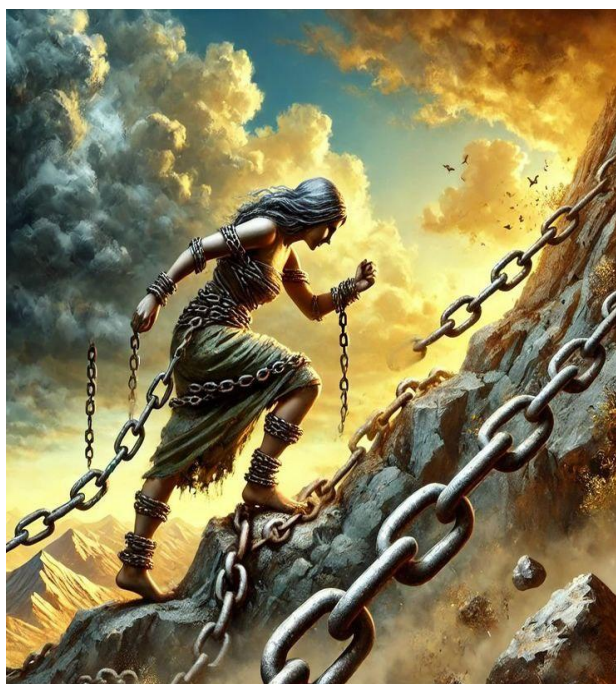

Рис. 3. Назва респондента:
«Борюся із пуповиною»

Рис. 4. Назва респондента:
«Зайва опіка»

Заявлена у даній статті проблема енергетичного потенціалу особи є сутнісною і потребує розв'язання. Останнє обумовило наші багаторічні зусилля у формуванні та розвитку *психодинамічної теорії*, яка сприяла внесенню прогресивних змін у метод АСПП, здійснювані

завдяки нашій увазі до тематичних психомалюнків. Вищенаведені рисунки 1–4 засвідчують, що енергетичний потенціал є відчутним людиною і важливим для її самореалізації.

Вагомим є зосередження нами дослідної уваги на періоді, коли ще не існувало слово, натомість існувала партиципація (див. статтю «Феномен партиципації як мова несвідомого»), тобто співпричетність речей, що передає певну інформацію, яка у випадку її вербалізації не справляє такого великого і більш сутнісного смислового відтінку, аніж слово [7]. Подаємо два тематичних психомалюнки однієї особи (рис. 5–6).

Фрейдівська система інформаційно базувалась суто на «*verbum*» (слові), оскільки первісні люди (на початках розвитку психіки) ще не володіли ним. Останнє засвідчує важливість дослідної уваги психологів до питання: чому довербальний період становлення людства залишився поза увагою фрейдівського психоаналізу, так і інших дослідників? Найпростішою є відповідь: тому, що у З. Фрейда «слово» було провідним інструментом. Оскільки у свій час він не міг доторкнутись до пізнання впливу на психіку тодішньої людини архаїчного спадку через опредметнення психіки [6; 8].

На відміну від вищевказаного, розроблений нами психодинамічний підхід до пізнання психіки (започаткований Т. С. Яценко), зосереджує увагу на довербальному (дословесному) періоді розвитку людства, що пояснює значущість малюнкової презентації сучасною людиною власної психіки. Саме так забезпечується об'єктивування сутнісного її змісту через психомалюнок, що й сприяє розкриттю та розумінню феномену психічного в його генезі як свідомих, так і несвідомих виявах.

Висновки

Наше дослідження засвідчує здатність методу АСПП охопити психіку людини в її генетичній цілісності, яка відзначається збереженістю можливостей пробудження активності як свідомих, так і несвідомих параметрів психіки, враховуючи й доєдіпальний період становлення та формування психічного.

Ми доклали зусилля для розробки методу, завдяки якому уможлиблюється актуалізація наявності у сучасної людини архаїчно заданих аспектів психіки з можливостями асимілювання психологічної інформації. Останнє пояснює відмінність наших досліджень від емпі-

Рис. 5. Назва респондента: «Відчуття свободи»

Рис. 6. Назва респондента: «Залежність від думок мами. Звичка покладатися»

ричних здобутків З. Фрейда, у якого первинним (як і базовим) було слово (*verbum*), тоді як у нас первинним є тематичний психомалюнок. Важливо враховувати, що розроблений нами груповий метод «Активне соціально-психологічне пізнання» («метод АСПП») набув у 2006 році позитивну оцінку МОН України, що сприяло його визнанню в якості провідного методу у підготовці практичних психологів. Вказаний стандарт є дієвим у здійсненні підготовки психологів і до сьогодні, що і є свідченням підтвердження практикою результативності методу АСПП у підготовці майбутніх психологів [2].

Презентована стаття доводить важливість розуміння як онтогенетичних чинників у розвитку, так і філогенетичних. Останнє засвідчує важливість у пізнанні психіки людини практикувати засоби опредметнення психіки з поміж яких найприйнятнішим та необхідним є художньо-малюнкове.

Література:

1. Андрущенко В. П., Яценко Т. С. Філософсько-психологічний формат розуміння сутності психіки в її цілісності. В колективній монографії «Теоретичні і технологічні засади професійної підготовки здобувача вищої освіти» Київ, 2023. С. 11–77.
2. Галузевий стандарт вищої освіти (розроблений під керівництвом Т. Яценко). Напрямок підготовки: 0101 Педагогічна освіта. Спеціальність: 6.010100 Практична психологія. Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр. Київ, 2005. 325 с.
3. Максименко С. Д. Психологічне учіння людини: генетико-моделюючий підхід, Київ. 2013. 590 с.
4. Панок В. Т. Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК. Київ. 2014. 259 с.
5. Сіденко Ю. О. Глибинне пізнання перинатальної символіки шляхом візуалізованої репрезентації майбутнього психолога. Івано-Франківськ. 2017. 508 с.
6. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращука. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 480 с.
7. Яценко Т. С. Феномен партиципації як мова несвідомого. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 1 (7). С. 182–213. DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-24>.
8. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро, 2019. 283 с.
9. Яценко Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнку. *Зб.: Педагогіка і психологія*. 1995. № 2. С. 11–23.
10. Яценко Т. С. Інтеграція та дезінтеграція як механізми психокорекції. *Педагогіка і психологія*. 1996. №1. С. 3–9.
11. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. К. : Вища школа, 2006. 382 с.
12. Яценко Т. С. Передумови психокорекційної роботи у процесі активного соціально-психологічного навчання педагога. Чернівці, 1993. С. 15–25.
13. Яценко Т. С. Проблема вербалізації та пізнання системних характеристик несвідомого змісту психіки суб'єкта. *Провідна освіта: Педагогіка і психологія. Польсько-Український журнал*. Ченстохова. Київ. 1999. № 4. С. 391–402.
14. Lévy-Bruhl Lucien. Mentalit   primitive. Paris. 1922. URL: <https://coollib.cc/b/367825/read>.

Отримано: 26.06.2025

Рекомендовано: 17.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025